

RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE HÜKÜMET DIŞI AKTÖRLER (HDA)

Erhan DOĞAN*
Burak ÜLMAN**

Öz

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler geleneksel olarak daha çok devletten devlete ilişkiler olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte giderek artan ticaret hacmi ve insan hareketlerinin etkisiyle Hükümet Dışı Aktörlerin (HDA) de bu ilişkide etkili olmaya başladığı söylenebilir. İşadamlı örgütleri, karma evlilikler sonucu ortaya çıkan sosyal gruplar, etnik gruplar, Rus Ortodoks Kilisesi, Müslümanları temsil eden kurumlar, bilim insanları bu yazıda ele alınan aktörlerdir. Yazı bu aktörlerin hangi yöntemleri kullandıklarını, Rusya-Türkiye ilişkilerine olan etkilerinin boyutlarını ve son olarak sınırlarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Rusya'nın Türkiye Politikası, Hükümet Dışı Aktörler, İşadamlı Örgütleri, Karma Evlilikler, Etnik Gruplar, Ortodox Kilisesi.

RUSSIA-TURKEY RELATIONS AND NON-GOVERNMENTAL ACTORS (NGOS)

Abstract

Turkey-Russia relations are generally considered and studied as state to state relations. However, together with the increasing volume of trade and human mobility, it could be claimed that Non-Governmental Actor's also started to have a role in this relationship. Businessman associations, social groups that exist out of mixed marriages, various ethnic groups, Russian Orthodox Church, religious authorities that represent Russian Muslims and scientists are the actors that are focused within the scope of this article. The methods they use, potentials and limits of their influence are tried to be analyzed in this article.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Russia's Turkey Policies, NGOs, Businessmen Associations, Mixed Marriages, Ethnic Groups, Orthodox Church.

* Doç.Dr., Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye. edogan@marmara.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye. burakulman@gmail.com

*** Bu araştırma Avrupa Birliği 7.Çerçeve Programı kapsamındaki Marie Curie Uluslararası Araştırmacıların Değişimi Programı (destek numarası:PIRSES-GA-2011-295232) tarafından desteklenmiştir.

**** Makale metnini taslak halinde okuyan ve değerli önerilerde bulunan Emre Erşen'e ve Muhittin Tolga Özsağlam'a, mülakatlar ve lojistik konusunda büyük yardımları olan Prof. Oxana Kharitanova ve Araştırmacı Maria Eremenko'ya çok teşekkür ederiz.

Bu yazı Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilere devletlerarası ilişkilerin ötesine geçerek, Hükümet Dışı Aktörlerin (HDA) rolü ve etkisi üzerinden bakmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda iki ülke arası ilişkilerde devletler ve hükümetler arası dinamiklerin yüksek düzeyde belirleyici olduğu varsayımı hâkimdir. Rusya-Türkiye ilişkileri özelinde, hükümet dışı aktörlere, bu aktörlerin etkisine dair çalışmalar görece daha azdır. Yazı iki ülke arası ilişkilerde, özellikle yüksek siyaset meseleleri dışındaki alanlarda, hükümet-devlet dışı aktörlerin etkinliğinin görece arttığına dair gözlemlerden yola çıkar. HDA'nın bu alanda tamamlayıcı, işlevsel ve/veya dışlanan aktörler olarak yer aldığı fakat belirleyici aktör olamadıkları yazının bir başka temel bulgusudur.

HDA dış politika alanında belirleyici olamamalarına rağmen onların bu alandaki sınırlı da olsa etkilerini araştırmak bize, devletlerin kolayca nüfuz edilemeyen yüksek siyaset yapım merkezlerinin meselelere nasıl baktığı, nasıl meşruiyet üretmeye çalıştıkları, neleri önemseyip neleri önemsemedikleri, neleri çıkarları açısından uygun, neleri tehdit olarak gördüklerini anlayabilmemiz için çeşitli girdiler sağladığı ölçüde anlam kazanmaktadır. HDA üzerinden yapılan dış politika çalışmaları, bize çok sayıda türev veri temin ederler. Bu verilerin eleştirel ve derinlikli bir analizi, liderlerle ya da yüksek siyasetin yapımcılarıyla konuşsak bile elde edemeyeceğimiz verilere ve sonuçlara ulaşmamızda bize yardımcı olur.

Dış politika çalışmalarında hükümet-devlet hiyerarşisinin üst katmanlarına erişmek oradan bilgi almak oldukça zordur. Bu nedenle yüksek siyaset odaklı dış politika çalışmalarında bilgi derleme ve analiz metodu açısından zorluklar mevcuttur. Her ne kadar belirleyici değil tamamlayıcı, işlevsel ya da dışlanan aktörler olarak nitelendirilmiş olsa da HDA'ya karar alma-politika yapma piramidinin üst katmanlarındaki aktörlere göre daha kolay erişilebilir. Dış politika çalışmalarında HDA'ya bakarak ülkenin politika yapımcılarının/karar alıcılarının siyaset algılarının, dolaylı bir biçimde de olsa önceliklerinin tespit edilmesi mümkündür. Böylece karar alma/politika geliştirme hiyerarşisinin üst katmanlarına dair yapılan ve metot açısından pek çok sıkıntısı olan araştırmaların bulguları, önermeleri daha erişilebilir bir alan olan HDA üzerinden yapılan çalışmaların sonuçlarına bakılarak da denetlenebilir. Bu alanda ortaya çıkan tutarsızlıklar üzerinden yeni araştırma programları geliştirilebilir. Sonuçta, bu analizlerin bize yüksek siyaset kategorisine giren dış politika alanını daha derinlemesine kavrayabilmemiz için de tamamlayıcı nitelikte pek çok araç ve ipucu verebileceği söylenebilir.

Yazı bu metodolojik tercihten hareketle Rusya Federasyonu'nun Türkiye politikalarını Rus ve Türk sivil toplumlarının birbirleriyle ve devletlerle etkileşim alanına bakarak analiz etmektedir.

Rus Dış Politika Yapım/Oluşum Süreci

Rusya Federasyonu'nun resmi dış politikaları siyasi ve bürokratik kurumların katılımıyla belirlenir/oluşur ve uygulanır. Bürokratik sürecin merkezinde Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı ve Başkanlık Ofisi bulunur. Dışişleri Bakanlığı'nın başında hükümetin bir üyesi olan dışişleri bakanı bulunur. Başkanlık Ofisi ise devlet başkanına bağlıdır. Dışişleri Bakanlığı'nın dışında devlet başkanına danışmanlık eden Güvenlik Konseyi önemli bir dış politika kurumudur. Bunlara ek olarak ordu, çeşitli güvenlik, savunma ve istihbarat birimleri de dış politika süreçlerine katılırlar.

Dış politika yapım ve uygulama sürecine, Rusya Federasyonu yasama organının iki kanadını oluşturan Duma ve Federasyon Konseyi de çeşitli komiteler vasıtasıyla dâhil olurlar. Duma'nın dış politikaya dair en önemli güçleri, anlaşmaları (Madde 106/d) ve Başkan tarafından önerilen büyükelçi adaylarını, parlamento komisyonları vasıtasıyla onaylamasıdır (Madde 83/1).

Rusya başkanlık sisteminde hukuki ve fiili olarak dış politika alanı devlet başkanının kontrolindedir. Rusya Federasyonu Anayasasının 80.maddesi, Başkan'a federal devletin dış politikasının temel prensiplerini belirleme yetkisi verir (Madde 80/3). Başkan, devletin başı olarak uluslararası ilişkilerde Rusya Federasyonu'nu temsil eder(Madde 80/4). Devlet başkanı ülkenin dış politikasını yönetir, müzakereleri yürütür, anlaşmaları imzalar, yabancı ülkelerin diplomatlarını kabul eder (Madde 86/a, b, d)

Rusya Federasyonu Anayasası'na göre dış politika ile ilgili görevi olan bir başka kurum ise Anayasa Mahkemesi'dir. Anayasa Mahkemesi, Devlet Başkanı, Parlamento, Hükümet, Yüksek Mahkeme, Yüksek Tahkim Mahkemesi, Federasyonu oluşturan federe birimlerin yetkililerinin başvuruları üzerine, Rusya Federasyonu'nun yürürlükte olmayan uluslararası anlaşmalarının anayasaya uygunluğuna, Rusya Federasyonu Anayasası'na uygun olmayan anlaşmaların uygulanmamasına ya da kullanılmamasına karar verir (Madde 2, 6)

Devlet Başkanı önemli kararları başkanlık bürokrasisi ve danışma organları ile çalışmak suretiyle alır. Bu süreç Başkan'ın çalışma kültürüne doğrudan bağlıdır. Örneğin eski bir KGB mensubu olan Vladimir Putin oldukça kapalı ve gizliliğe dayalı bir çalışma anlayışına sahiptir. Putin döneminde, başkanlık makamı, önemli dış politika konularında belirleyici olmuş, görüşmeleri ve pazarlıkları kapalı bir biçimde gerçekleştirmiş ve sonuçlarını bir başkanlık kararnamesi ile ya da sözlü olarak duyurmayı tercih etmiştir. Çoğu zaman Putin'in aldığı radikal kararlardan dışişleri bakanının bile haberdar olmadığı, bazen televizyondan öğrendiği bile iddia edilmektedir. Bu durumda Rusya Federasyonu Hükümeti ve Dışişleri Bakanlığı, Devlet Başkanı'nın aldığı dış politika kararlarının uygulayıcısı, bu kararların yaratacağı zararları minimize edici bir kurum işlevi görmektedir (Mülakat 1, 2013).

Rusya'daki politik sistem Levitsky ve Way, Borrer ve Moriset gibi pek çok araştırmacı tarafından otoriter çoğulculuk olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram ülkede demokrasinin anayasa, çok partili seçimler, parlamento, yargı, hükümet gibi unsurlarının var olmasına rağmen politik sistemin içerik olarak demokrasi değil otoriterlik ürettiğini ifade etmektedir. Demokrasinin kurumlarının var olmasına rağmen otoriterliğin Rusya'da zemin bulması ise Rusya'nın politik kültürünün buna olanak vermesine bağlanmıştır. Sovyet sonrası dönemde Rusya'da önce Yeltsin ardın ise Putin otoriter çoğulcu liderlik örneği vermişlerdir. Borrer ve Morriset'e (2006; 573, 579) göre bunun nedeni, ülkede böyle bir liderliği tercih eden bir halkın olması ve böyle bir yerleşik kültürün bulunmasıdır. Borrer ve Moriset'in söylediklerine, Sovyet sonrası dönemde ülkede büyük bir çöküş, kargaşa, belirsizlik ve sarsıntı yaşandığını eklemek gerekir. Seçmenler bu karmaşaya cevap olarak ülkeyi kontrol edebileceği, işleri yoluna sokabileceği hissini uyandıran otoriter liderlere,

istikrar temin etmeleri karşılığında destek vermiştir. Bu liderler kendilerine verilen krediyi sonuna kadar kullanmış, iktidarlarını pekiştirmişlerdir.

Rejimin Rusya Anayasasında görünür olan bu yapısal özelliği dış politika alanında da kendini göstermektedir. Dış politika Devlet Başkanı'nın yönettiği ve başkalarını sadece uygun gördüğü derecede dâhil ettiği bir alandır. Bu durum anayasaldır ve hukuki olarak bir sorun teşkil etmez. Fakat başkanın ve onun hükümetinin aldığı kararların meşruiyeti, ulusal ve uluslararası kamuoyu tarafından kabul görmesi için kamuoyu desteği temin etmek gerekir. İşte Rus hükümetleri bu meşruiyeti kamu diplomasisi uygulamaları, hükümet dışı aktörlerin süreçlere kontrollü bir biçimde dahli gibi yöntemlerle temin etmeye çalışmaktadır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri

Türkiye Rusya ilişkileri 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus savaş uçağının Türk savaş uçakları tarafından Türkiye-Suriye sınır hattında Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürülmesinin ardından önemli bir gerginlik döneminden geçmiştir. Bu olay iki ülke arasında siyasi, askeri ve ekonomik boyutları olan ciddi bir krize yol açmıştır. Suriye'de yaşanan iç savaşı kendi başına kontrol edemeyen Esat yönetiminin çağrısı ile bu ülkede kuvvet bulunduran Rusya, kriz bitene kadar Türkiye'nin Suriye hava sahasını kullanmasına izin vermemiş, Suriye'de Türkiye ile birlikte hareket eden muhalif unsurları Esat yönetimi ile birlikte baskı altına almıştır.

Bu olayın ardından Rusya, Türkiye'ye askeri ve politik yaptırımların yanında ekonomik ve sosyal yaptırımlar da uygulamaya başlamıştır. Türk vatandaşlarına Rusya'ya yapacakları seyahatlerde vize alma zorunluluğu getirilmiş, Türkiye'den tarım ürünleri ithalatı durdurulmuş, Rus seyahat şirketlerinin Türkiye turları satması ve Türkiye'ye Rusya'dan tarifersiz turizm seferleri yapılması yasaklanmıştır. Türk işadamlarına vizeleri olsa dahi devlet görevlileri tarafından kötü davranıldığına, havaalanlarında insanların mahsur kaldığına dair haberler bu krizin hemen ardından oldukça sık duyulur olmuştur. Söz konusu kriz döneminde, Rusya-Türkiye ilişkileri ciddi bir biçimde bozulmuştur.

Haziran 2016'da Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Rusya Devlet Başkanı'na yazdığı ve olanlardan dolayı üzgün olduğunu (izvinite) bildiren mektubunun ardından ilişkiler tekrar yoluna girmeye başlamıştır. Bu süreçte Rusya'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı politikardan zarar gören Türk tarım ve sanayi ürünleri ihracatçıları, turizm işletmecileri, Rus-Türk karma evliliği yapmış olan çiftler sahip oldukları tüm mekanizmalarla Rus hükümetini ve Türk hükümetini sorunun çözümü için çaba göstermeye davet etmiştir. Benzer bir çabanın Türkiye ile iş yapan, Türkiye'ye tatile gelen Ruslar tarafından da gösterildiği söylenebilir. Rusya Türkiye krizinden, Türkiye ile iyi ilişkilerden fayda gören Tataristan, Dağıstan gibi Rusya Federasyonu üyesi ülkelerin vatandaşları ve hükümetleri de rahatsız olmuştur ve krizin çözülmesini arzu etmiştir. Bu kriz Rusya ve Türkiye'nin konjonktürel anlaşmazlıklar olmasına rağmen aslında birbirlerine bağımlı hale gelmiş olduğunu her iki tarafa göstermiştir. Taraflar maliyetlerin yüksek olduğunu ve olacağını öngörerek krizi tırmandırmamış, kontrollü bir biçimde yönetmeye ve sonuca bağlamaya çalışmıştır. Kriz Dağıstan'da yatırımları olan bir Türk işadamlarının

Dağıstan Cumhurbaşkanı vasıtasıyla Putin'e ulaşması ve Kazakistan Devlet Başkanı'nın arabuluculuk girişimlerinin sonuç vermesi ile sona erdirilmiştir.¹

Kriz, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkinin çerçevesini, temel dinamiklerini görmek açısından bir turnusol kâğıdı etkisi yapmıştır. Krize ve çözümüne dair yüksek siyaset odaklı değerlendirmelere bakıldığında jeostratejik hesapların, ABD ile Rusya arasındaki rekabetin, Türkiye'nin yakın çevresindeki gelişmelerde ABD'nin aldığı tutumun Türkiye'nin çıkarlarına olan olumsuz etkisine ve bu nedenle Türkiye ve Rusya'nın yakınlaşmak zorunda olduğuna kadar pek çok değerlendirme yapılmaktadır. Rusya ile Türkiye Suriye'de rakip güçleri desteklemelerine rağmen enerji, ticaret alanlarındaki süregiden ciddi işbirlikleri ve toplumlar arası etkileşimler gibi yapısal nedenlerle bir noktada anlaşmaya zorlanmışlar ve ilk uygun konjunktürde aracı aktörlerin de yardımıyla sorunları aşmışlardır. Eğer anlaşmaları çıkarlarına uygun olmasaydı taraflar birbirlerine yaklaşımadan ve krizi çözmeden yollarına devam edebilirdi. HDA iki ülke arasındaki bu yakınlaşmanın birer unsurudur ve ilişkilerin normalleşebilmesi için alternatif kanallar açılmasında etkili olmuşlardır.

Kriz öncesi döneme bakıldığında, Türkiye-Rusya ilişkilerinin 90'lı yıllardaki özelliklerinin karşılıklı güvensizlik ve gerilimler olduğu görülür. 2000'li yıllardan itibaren ise ilişkiler olumlu bir istikamete doğru yönelmiştir. 90'lı yıllarda Türkiye'nin Çeçen ayrılıkçıları dolaylı yollardan desteklediği, aynı dönemde Rusya'nın da Türkiye'deki Kürt ayrılıkçı hareketine destek verdiği bilinmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin ayrılıkçı hareketlerini desteklememe konusunda bir uzlaşmaya varmışlardır. Bu uzlaşma sürecinin arkasında, gelişen ve neredeyse bağımlılık seviyesine ulaşan ekonomik ilişkilerin, petrol ve doğalgaz boru hatlarının, nükleer santral ihalesinin rolü büyüktür.

Rusya Putin'in devlet başkanı olması ile birlikte önemli bir değişim geçirmiştir. Ülke, 1990'lı yıllardaki uzun ve sancılı nüfuz kaybı sonrasında, önce kendi yakın çevresine etki edebilir ve bu alanı kontrol edebilir hale gelmiştir. Ruslar, Çeçen sorununu sert yöntemlerle de olsa kontrol altına almış, kaybolan özgüvenini yeniden kazanmıştır. Türkiye'nin, bağımsızlığını kazanmış eski Sovyet Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinin yüksek beklentiler ve duygusal bir söylemden arınıp doğal bir seyre girmesi de ilişkilerin olumlu istikamete yönelmesine etki eden gelişmeler arasındadır. Türk ve Rus hükümetlerinin ve halklarının, her alanda artan mal² ve hizmet³ ticareti, yoğun insan hareketliliği ve artan karma evlilikler dolayısıyla birbirlerini daha yakından tanıma olanağı bulmasıyla ilişkiler iyileşmiş ve gelişmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye ile Rusya'nın uzlaşmadığı politika alanları halen oldukça fazladır. Suriye sorununun çözümü, Kıbrıs meselesi, Irak meselesi, doksanlı yıllardan başlayıp etkileri bugünlere uzanan, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde yaşanan Bosna, Kosova, Makedonya sorunları, Azerbaycan-Ermeni anlaşmazlığı ve Gürcistan politikalarına bakıldığında bu meselelerde her iki tarafın pozisyonlarının oldukça

¹ Murat Yetkin "Türk Rus Krizini Bitiren Gizli Diplomasinin Öyküsü" *Hürriyet* 08.08.2016

² Yaş meyve sebze, tekstil, otomotiv yedek parça vs.

³ Müteahhitlik, bankacılık, lojistik vb.

farklı olduğu ve bu alanlardaki politikalarını uyumlu hale getirmekte zorlandıkları görülmektedir. Nitekim Suriye özelinde bu uyuşmazlık ciddi bir krize yol açmış krizin çözülmesi oldukça zaman almıştır.

Bu anlaşmazlık noktaları sabit kalmakla birlikte, İran'ın nükleer programı, Karadeniz'in statüsü gibi, Türkiye'nin NATO müttefikleriyle anlaşmazlığa girdiği bazı alanlarda, ilginç bir biçimde Türk ve Rus tarafının benzer politik pozisyonlar aldığı gözlenmektedir. Her ne kadar çıkmaza girmiş görünse de, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın, AB ile üyelik müzakereleri yürütülürken ve aynı zamanda bir NATO üyesi ülkenin lideri olarak Rusya Devlet Başkanı Putin'e:

Ben sayın başkanın tabii bu tespitine karşı bir başka tespitle diyorum ki Şangay İşbirliği Teşkilatı'na gelin Türkiye'yi alın. Bizi de bu sıkıntıdan kurtarın. Biz bunun yanında Avrasya'daki ülkelerle ilgili de serbest ticaret anlaşmasına varız. Ama dediğim gibi Şangay İşbirliği Teşkilatı olayını daha önce de Sayın Başkana izah etmiştim. Bunu önemsiyoruz (Selvi, 22.11.2013).

demesi, ilişkilerin ilginç ve karmaşık niteliği hakkında bize ipuçları vermektedir.

Anlaşmazlık alanlarının çok olması, ilişkilerde birçok çelişkili gri bölgenin bulunması ve yakın zamanda yaşanan iniş çıkışlara rağmen Türk Rus ilişkileri tarafların karşılıklı memnuniyet ifadeleri ile oldukça olumlu seyrediyor izlenimi vermektedir. Bunun en önemli nedeni her iki tarafın da ekonomik çıkarlarına söz konusu anlaşmazlıkların etki etmemesi konusundaki kararlılığıdır. Rusya ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi 2012 itibarıyla 35 milyar dolar seviyesindedir. Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın 2012 yılında yaptığı Rusya ziyaretinde taraflar bu rakamı 2020 itibarıyla 100 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini ifade etmiştir (Selvi, 22.11.2013). Uçak krizi ile birlikte 2015 yılı itibarıyla ticaret hacmi 23 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir.⁴ Krizin atlatılması ile ticaretteki artış eğilimi tekrar görünür hale gelmiştir. Taraflar kendi güvenliklerine ve egemenliklerine zarar vermeyecek her türlü sorunu, ekonomik çıkarlarının gerisinde değerlendirmektedir.

İki ülke arasındaki ilişkide Rusya, büyük devlet olma özgüvenini önemli oranda geri kazandığı ve Türkiye bu ülkenin önemli bir doğalgaz müşterisi olduğu için rahattır. Türkiye ise Rusya, Türk ihracatçısı, turizmci ve müteahhitleri için önemli ve verimli bir pazar olduğundan ilişkileri iyi tutma konusunda isteklidir. Türkiye'nin NATO ittifakı içinde yer alması ve Rusya'dan gelebilecek bir tehdit karşısında yalnız olmadığını bilmesi de Rusya'ya karşı özgüvenli bir siyaset izlemesini kolaylaştırmaktadır.⁵

Türkiye-Rusya ilişkisinin yapısı, iç içe geçmiş, karmaşık ve derin bir karşılıklı bağımlılık olarak tarif edilebilir. Rusya'nın Avrupa'ya, Ukrayna'ya bağımlı olmadan gaz

⁴ <http://moskova.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=219659>, erişim 10.09.2016

⁵ Türkiye'de hükümet çevrelerinde ve kamuoyunda NATO'nun koruyucu şemsiyesinin Rusya karşısında belki açılacağı ama başka meselelerde o kadar da koruyucu olamayacağına dair kanı giderek artmaktadır.

satabilmesini olanaklı kılan ve Türkiye üzerinden geçen Mavi Akım projesi, bu ülkenin yine Türkiye üzerinden geçerek İsrail'e doğalgaz satmasını mümkün kılacak Mavi Akım II projesi ve Mersin, Akkuyu'da ROSATOM'un yapacağı nükleer santral bu karşılıklı ve karmaşık bağımlılığın enerji ticareti alanındaki belli başlı ayaklarını oluşturmaktadır.⁶

Eğer Rusya bir gün politik nedenlerle Türkiye'ye vereceği doğalgazı keserse, Türkiye'nin önündeki tek seçenek İran doğal gazıdır. Elbette Rusya da böyle bir durumda mali olarak kayba uğrayacaktır. Bununla birlikte Rusya'nın doğalgazı için alternatif pazarlar oluşturmaya çalıştığı ve bu bağlamda Uzak Doğu ve Güney Asya'ya yönelik projelerin öne çıktığı, Çin'le yapılan bazı projelerin hayata geçtiği hatırlanmalıdır. Doğalgaz alanında daha çok Türkiye, Rusya'ya bağımlıdır.⁷ Bununla birlikte Türkiye de enerji tedarik kanallarını çeşitlendirmek için çalışmaktadır.

Karşılıklı bağımlılığın diğer unsurları ise sayısı 250 bine ulaştığı iddia edilen karma evlilikler⁸, Rusya'dan Türkiye'ye olan yoğun turist akışı, yine coğrafi yakınlık, çeşitlilik ve fiyat avantajları nedeniyle Türkiye'den Rusya'ya yüksek miktarda yaş meyve ve sebze sevkiyatı ve ürün çeşitliliği giderek artan sanayi malları ticareti olarak sıralanabilir. Karma evlilikler sonlandırılmaz. Ruslar için Türkiye ideal bir tatil beldesidir. Türk turizmi için ise Rus turistler vazgeçilmez hale gelmiştir. Yaş sebze ve meyve ticaretinde Rusya ve Türkiye uygun pazar dinamikleri geliştirebilmişlerdir. Bu nedenle Rusya için ülke değiştirmek Türkiye içinse başka pazarlara yönelmek maliyet artırıcı etki yapacaktır. Sanayi mallarında örneğin otomotiv yedek parça tedarikinde Türkiye Rusya için hem teknik hem de lojistikte ilgili nedenlerle ve fiyat fayda analizi açısından ideal bir ülkedir.

Rusya'nın Türkiye Politikaları ve Hükümet Dışı Aktörler

Rusya-Türkiye ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar, daha çok enerji politikalarına, jeostrateji bağlamında güvenlik meselelerine, ikili iktisadi ilişkilere odaklanmıştır. HDA alanındaki literatür ise bazı istisnalar dışında oldukça bakir görünmektedir.⁹ Literatürde HDA'in, Türk-Rus ilişkilerine etkisi sınırlı olarak ele alındığından çalışmanın bu bölümü, daha çok Moskova, Kazan ve St. Petersburg'da gerçekleştirilen mülakatlara ve mülakatlarda edinilen bilgilerin yorumlamasına dayanmaktadır.

Rusya'nın Türkiye politikası ile ilgisi olan ya da olabileceği varsayılan hükümet dışı aktörler, çeşitli işadamlı örgütleri, Rusya'da politik bir varlık olarak algılanan ve siyasete etki etme kapasitesi olduğu düşünülen etnik ve dini kimlik grupları özellikle, Rusya'daki Ermeni diasporası, Rusya'da yaşayan Kürtler, Rusya Müslümanları ve onların temsilcisi müftülük kurumu, Rus Ortodoks Kilisesi, Rus-Türk evliliklerinin ortaya çıkardığı sosyal

⁶ Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin ve boru hatlarının iki ülke siyasi ilişkileri üzerindeki derin etkisi için bkz. Muhittin Tolga Özsağlam (2013).

⁷ Muhittin Tolga Özsağlam'a yazılı sorulan bir soruya verilen cevap. 5.1.2014.

⁸ <http://www.radikal.com.tr/hayat/ucak-krizi-vurdu-rus-gelinler-turk-damatlar-zor-hayatlar-1496571/>

⁹ Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko (2003) tarafından derlenen *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik Ekonomik ve Kültürel İlişkiler başlıklı çalışma* bu istisnalardan biridir.

gruplar, Federal Devlet karşısında belirli bir otonomisi olan Federe Devletler (ki bu devletleri çok dar bir anlamda ve Federal Devlet karşısındaki otonomileri bağlamında dikkate alıyoruz) olarak sayılabilir. Bazı dini cemaatler ve milliyetçi grupların mensuplarının Rusya'daki faaliyetleri de Türkiye-Rusya ilişkileri üzerinde bir dönem etkili olduğundan bu yazı kapsamında ele alınacaktır.

İşadamları Örgütleri

Rus-Türk İşadamları Birliği (RTİB) ve kuruluşundan 15 Temmuz darbe girişimine kadar olan dönemde, Rus-Türk İşadamları Derneği (RUTİD), Türkiye Rusya ilişkilerini etkileyen HDA arasında belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Rus-Türk İşadamları Birliği (RTİB) 1997 yılından beri faaliyet göstermektedir ve modern anlamda bir işadamları örgütüdür. Dernek üyeleri ağırlıklı olarak Türkiye'den gelip Rusya'da yatırım yapan işadamlarından oluşmaktadır. Dernek, dünyadaki benzerleri gibi üyeleri için iş sahalarını genişletmekte, iş faaliyetlerini kolaylaştırmakta ve işadamlarının girişimleri sırasında ortaya çıkan kurumsal sorunların çözümünde bağlantılarını kullanarak devletleri ikna edip gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaya çalışmaktadır. Dernek işadamlarının özel işleri ile ilgili sorunlarında taraf olmaktan kaçınmaktadır. Bununla birlikte rekabet koşullarına ve diğer üyelerin çıkarlarına zarar vermemek koşuluyla derneğin işadamlarının özel sorunları ile de ilgilendiği söylenebilir. Dernek üyeleri arasında Yapı Kredi, EuroCredit Bank gibi büyük şirketler olduğu gibi daha küçük ve orta ölçekli şirketler de vardır.

Rus-Türk İşadamları Derneği (RUTİD) ise 1998 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Derneğin Rusya'da daha kolay çalışabilmesi için 2011 yılında dernek Moskova'da bu kez Rus kanunlarına göre yeniden bir kuruluş gerçekleştirmiştir. RUTİD'in de üyelerinin büyük çoğunluğu Türk yatırımcılardan oluşmaktadır. Derneğin üyeleri arasında Ülker, LCWaikiki gibi büyük firmalar yanında küçük ve orta ölçekli firmalar da yer alır. Dernek o dönemde Türkiye'deki muhafazakar işadamlarının örgütlerinden biri kabul edilen TUSKON ile de partner olduğunu ifade etmekteydi. Türk işadamlarının RTİB ve RUTİD adlı iki farklı dernek etrafında örgütlenmiş olmaları aslında Türkiye'deki siyasal muhafazakârlık-siyasal liberalizm / dindar-laik eksenindeki bölünmelerin Rusya'daki yansıması olarak düşünülmekteydi.¹⁰

17-25 Aralık 2013 soruşturmaları ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında bu derneklerden RUTİD'in Fethullah Gülen Cemaat ile bağlantıları nedeniyle ciddi suçlamalara konu olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Yenişafak gazetesi RUTİD'in, darbe girişimi sonrası Fethullah Terör Örgütü olarak adlandırılmaya başlayan "FETÖ'nün iş dünyasındaki yapılanması" olduğunu ifade etmekte ve bu derneğin "örgütü finanse ettiğini" yazmaktadır. Yenişafak gazetesine göre, RUTİD'in yanında düşünce kuruluşu olarak faaliyet gösteren MİRNAS ve Moskova ve St.Petersburg'da şubeleri bulunan Türk-

¹⁰ 17-25 Aralık 2013 olayları sonrasında hükümet-Gülen cemaati arasında ortaya çıkan gerilimler 15 Temmuz 2016 tarihinde başarısız bir darbe girişimi ile sonuçlanmıştır. Darbe girişimi ardından Gülen Cemaati siyasi meşruiyetini tamamen yitirmiş ve artık Fethullah Terör Örgütü (FETÖ) olarak anılmaya başlanmıştır. Bu grup hakkında çok geniş bir siyasi, idari ve hukuki soruşturma yazının yazıldığı tarih itibarıyla devam etmekteydi.

Rus Kültür Merkezi gibi “Fethullah Gülen Örgütü“ ile bağlantılı aktörler, 17-25 Aralık 2013 tarihlerinden günümüze Türkiye karşıtı propaganda faaliyetleri içerisinde.¹¹ RUTİD’in irtibatlı olduğu TUSKON ve bazı RUTİD üyeleri 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Gülençi yapılanma ile irtibatlı oldukları gerekçesi ile devlet tarafından mercek altına alınmış pek çoğu hakkında yakalama kararları çıkmıştır. FETÖ ile irtibatlı olmayan fakat Türk siyasal hayatındaki muhafazakâr-liberal/laik-dindar eksenlerindeki gerilim üzerinden bu derneğin üyesi olan işadamlarının ise hızla bu dernekle olan bağlarını kopardıkları bilinmektedir. RUTİD’in 15 Temmuz darbe girişimi sonrası akıbeti bilinmemektedir. Derneğin web sitesi yayında değildir.

RTİB, Rus yasalarına göre kurulmuş ve faaliyet göstermektedir. Birliğin daha çok, Türkiye-Rusya ticari ilişkilerini Türkiye’den gelen işadamlarının arzusu doğrultusunda geliştirmek gibi bir misyonunun olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini önemli gören Rus devleti, var olan ve kendilerine sunulan siyasi perspektifin içinde kalmaya ve bu siyasi perspektifi geliştirme, bu perspektife ulaşılmasını engelleyen pratik, bürokratik ve teknik sorunları ortadan kaldırmaya odaklanarak çalıştığı müddetçe bu derneğe alan açmaktadır.

RTİB, Türk hükümetinin desteği ve Rus hükümetinin izni ile Rus yasalarına uygun bir biçimde faaliyetlerini yürütmekte ve tamamen üyeleri tarafından kendisine aktarılan fonlarla operasyonlarını sürdürmektedir. RTİB’in amacı, “Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmini büyütmek ve karşılıklı yatırımların artmasını sağlamak” olarak ifade edilmektedir (Mülakat 3, Aralık 2013; www.rtib.com, erişim 9.1.2014).

RTİB üyesi şirketlerin yöneticileri Rusya’ya yönelik Türk dış politikasını olumsuz olarak değerlendirmektedir (Kılıçbeyli, 269). Belki de bunun en önemli nedeni Türk dış politikası alanında yapılan hataların diyetini ilk ödeyecek aktörlerin kendileri olmasıdır. Türk şirketleri, Rus hükümetlerinin, Türk-Rus ilişkileri olumsuz bir istikamette seyretmeye başladığında faturayı bu şirketlere çıkarabileceğini bildiklerinden gerilimli ve belirsizliğin yüksek olduğu dönemlerde oldukça tedirgin olmakta ve eleştirel bir pozisyon almaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik, ticari ilişkiler onların Rusya’ya yönelik Türk dış politikasını etkilemek istemelerinin ve bu alanda faaliyet göstermelerinin en önemli gerekçesidir. Ne var ki, bu dernek ve üyelerinin Rus hükümetinin dış politikasını etkileme olanakları, mevcut olmakla birlikte, oldukça kısıtlıdır.

Türk iş dünyasının Rusya ile yoğun iş ilişkisinde olan bazı sektörlerini temsil eden dernekler de Moskova’da doğrudan kendi temsilcilerini bulundurmaktadır. Bu temsilciler, kendi sektörleri açısından Rusya’yı izlemekte ve temsil ettikleri sektörlerin Rusya’daki iş hacmini artırmayı amaçlamaktadırlar. Örneğin Uludağ Otomobil İhracatçıları Birliği (OİB)¹² ve İstanbul Tekstil Konfeksiyon İhracatçıları Birliği (İTKİB) Moskova’da bu kapsamda bazı dönemlerde temsilciler bulundurmışlardır.

¹¹ <http://www.yenisafak.com/dunya/fetonun-fitne-santrali-2511850>, erişim 14.09.2016

¹² OİB Uçak Krizi sonrası dönemde Moskova’daki temsilciliğini kapattığı bilinmektedir.

Sektör temsilcileri genel olarak buldukları ülkenin benzer sektör temsilcileri ile ilişki kurmakta ve bu ilişki üzerinden o ülkenin siyasi kurumlarını etkilemeye çalışmaktadırlar. Bunun nedeni o ülkedeki sektör temsilcilerinin kendi ülkelerinin siyasetçi ve kurumlarını çok daha iyi bilmeleridir. Aslında ilginç olan, Rus siyasal sisteminin önemli özelliklerinden birini yansıtır bir şekilde Türk sektör temsilcilerinin, Moskova'daki muadil kuruluş temsilcileri üzerinden değil de doğrudan Rus bürokrat ve siyasetçilerle temas etmeyi tercih etmeleridir. Bunun gerekçesi ise Rus sektör kuruluşlarının esasen siyasetçiler ve bürokratlar karşısında çok zayıf ve inisiyatif kullanamayan birimler olmasıdır. Siyasetçi ve bürokrat karşısında gerçek bir gücü olamayan, kendi öznel pozisyonunu yaratamayan ve atacağı her adımı bürokrat ve siyasetçiye danışmak zorunda olan sektör temsilcisi ile vakit kaybetmektense, doğrudan sektörün kaderini belirleyen bürokrat ve siyasetçi ile temasta olmak, pragmatik Türk işadamları tarafından zaman kazandırıcı ve hızla sonuca götüren bir tutum olarak görülerek benimsenmiştir (Mülakat 4)¹³.

Putin döneminde, Rusya'da devletle iyi ilişkiler kuran, devleti kendi ajandası doğrultusunda etkileme, ikna kabiliyeti olan özerk bir işadamları sınıfı artık mevcut değildir (Putin öncesinde Yeltsin döneminde oligarkların geniş bir özerkliği vardı), onun yerine devlet artık işadamlarını istediği istikamete doğru bütünüyle yönlendirebilmektedir. Devletin evet demediği onay vermediği hiçbir şeyin devlete rağmen gerçekleşme şansının olmadığı söylenebilir. İşadamlarının devleti etkileme gücü neredeyse yoktur. İşadamları devletin politikasının, fikrinin olduğu bir alanda ancak devletin kendilerine gösterdiği istikamette iş yapabilmektedir (Mülakat 4).¹⁴

Rusya-Türkiye ilişkilerinde aktif olmaya çalışan bir başka organizasyon ise Gülen Cemaati tarafından Moskova ve St. Petersburg'da birbirinden bağımsız olarak kurulmuş olan Türk-Rus ve Rus-Türk Kültür Dernekleridir. Bu dernekler Rusya'da ve Türkiye'de karşılıklı olarak kültür faaliyetleri düzenlemiş, Türklere Rus kültürünü, Ruslara da Türk kültürünü tanıttığını ileri sürmüştür. Kültür festivalleri, ebru gibi geleneksel Türk sanatlarının Ruslara tanıtılması, Rusya'da Türkçe dil kursları açılması, Türkiye'de Rus edebiyatının ve sanatının tanıtılması bu derneklerin görünürde yürüttüğü faaliyetlerden bazılarıdır. Bu dernekler faaliyet gösterdikleri şehirdeki Türkiye ile bağı olan siyasetçileri, akademisyenleri dernek kurullarına dâhil etmek suretiyle faaliyetlerini daha etkin kılmıştır. Dernekler faaliyetlerini dil kursları yardımıyla ve sponsorluk kurumunu etkin bir biçimde kullanıp Türk ve Rus iş dünyasının desteğini alarak finanse etmektedirler (Mülakat 9).¹⁵

¹³ Otomotiv İhracatçıları Birliği Mart 2016 Moskova'daki temsilcilik projesini sonlandırdı (Evren Belenlioğlu ile sosyal medya üzerinden yapılan kısa yazılı mülakat, 22.08.2016).

¹⁴ Rusya'da Sovyet dönemi sonrasında sıfırdan nasıl yeni bir işadamları sınıfının ortaya çıktığı ve bu işadamları sınıfının Yeltsin döneminde nasıl etkili olduğu ama Putin'in devlet başkanı olması ile nasıl politik alanın dışında kalmaya ikna edildiklerinin geniş bir değerlendirmesi için bkz. Philip Hanson ve Elizabeth Teague (2005).

¹⁵ Fethullah Gülen cemaati dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Rusya'da okullar da kurmuştu fakat bu okullar 2007 yılında Rus devletinin, bu okulların faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık nedeniyle aldığı bir kararla, Rus Eğitim Bakanlığına devredildi. Rusya'daki alan çalışması sırasında bazı Rus elitlerinin Fethullah Gülen cemaatinin faaliyetlerinden oldukça rahatsız olduğuna dair geri bildirimler alındı. Diğer bir kısım elitler ise bu grubun faaliyetlerini olumlu karşılıyordu.

Ayrıca, 17-25 Aralık soruşturmalarına kadar olan dönemde Türk hükümeti tarafından politik ve dolaylı yöntemlerle mali olarak da desteklendikleri görülmektedir. Söz konusu gerilim sonrasında ise hükümet Gülen cemaati kuruluşlarının Türkiye dışındaki faaliyetlerinin durdurulması için yoğun çaba göstermiştir¹⁶. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ise Türk hükümeti Gülen hareketini terörist bir örgüt olarak nitelendirmiş ve bu örgütün Türkiye dışındaki hareket alanını daraltmak ve tümüyle etkisiz kılmak, örgüt üyelerinin Türkiye'ye iade edilmelerini sağlamak için yoğun girişimlerde bulunmuştur.

Karma Evlilikler Sonucu Doğan Sosyal Gruplar

Rusya'daki Türk-Rus evliliği neticesinde oluşmuş karma evlilikler, yeni birtakım sosyal grupların doğmasına yol açmıştır. Biraz abartılı görünmekle birlikte, Rusya Eğitim Kültür ve İşbirliği Derneği Başkanı Rimma Rizayeva bu evliliklerin sayısının 250 bin civarında olduğunu ifade edilmektedir.¹⁷ Bu evliliklerin sonucu olarak ortaya çıkan sosyal gruplar ortak sorunlara sahip bireylerden oluşmaktadır. Bu sosyal grupların üyeleri karşılaştıkları benzer sorunların etkin bir biçimde üstesinden gelebilmek için ortak bir zemin yaratma çabasına girmişlerdir. Bu gruplar ortak bir facebook grubundan¹⁸ ve zaman zaman yapılan toplantılardan pek öteye gidememişlerdir. Buna mukabil Diplomat Atlas Dergisine göre Türkiye'de beş adet Rus kültür derneği bulunmaktadır.¹⁹

Rusya'da karma evlilik yapmış hemen tüm erkekler çifte vatandaşlık alamadıkları için sıkıntı yaşamaktadır. Görüşmeler sırasında bir Türk işadamı, her ne kadar Rus vatandaşı olmasa da, iki Rus vatandaşı yetiştiren bir baba olduğunu, oturma ile ilgili olarak her iki-üç yılda bir aynı bürokratik süreçlerden geçmekten yorulduğunu, çifte vatandaşlığın mümkün olması gerektiğini ifade etmiştir. Rus anayasası çifte vatandaşlığa mütakabiliyet prensibi çerçevesinde izin vermektedir. Fakat Rus devleti Türkiye ile çifte vatandaşlık anlaşması imzalamak konusunda pek istekli görünmemektedir. Bu nedenle çifte vatandaşlık konusunda bir ilerleme kaydedilememiştir. Rusya'daki Türk vatandaşlarının bir kısmı soruna pratik bir çözüm bulmuş görünüyor. Türk devletinin de bu pratik çözümü destekler bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu çözümü uygulayan Türkler, Rus vatandaşlığına girebilmek için Türk büyükelçiliğine vatandaşlıktan çıkış dilekçesi göndermektedir. Büyükelçiliğe yazılmış bu dilekçe ile Rus makamlarına başvurulup Rus vatandaşlığına geçilebilmektedir. İlginç bir biçimde Türk devleti bu vatandaşlıktan çıkış dilekçelerini işleme koymamaktadır. Böylece bu kişiler hem Türk vatandaşlığından çıkmamakta hem de Rus makamlarına çıkma dilekçelerini gösterip Rus vatandaşlığına geçebilmektedir.

¹⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan, örneğin Arnavutluk'ta Gülen cemaati ile bağlantılı okulların kapatılması yolunda bu ülke yöneticilerine açık çağrıda bulunmuştur

¹⁷ <http://www.radikal.com.tr/hayat/ucak-krizi-vurdu-rus-gelinler-turk-damatlar-zor-hayatlar-1496571/>

¹⁸ Bu gruplardan Rusya Türk Diasporası ve Rus Türk Dostluk Grubu facebook üzerinden organize olmaya çalışmaktadır. Bkz. <https://www.facebook.com/groups/462405163881068/>, erişim 14.09.2016 ve <https://www.facebook.com/groups/961271120620573/?fref=ts>, erişim 14.09.2016.

¹⁹ Bu dernekler şunlardır: Ankara Rus Kültür Derneği, Rusya Eğitim Kültür ve İşbirliği Derneği, İzmir Soljenitsin Rus Dili ve Kültürü Derneği, Alanya Rus Eğitim ve Kültür Derneği, Rusya Federasyonu Türkiye Cumhuriyeti İşbirliği Dostluk ve Kültür Derneği. <http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi10/sayfalar.asp?link=s10-12.htm>. Erişim 02.12.2016.

Türk devletinin bu dilekçeleri gelecekte işleme koymayacağını bir garantisi yoktur. Söz konusu olan fiili bir çözümdür ve devletlerin tutumu her an değişebilir. Bu nedenle de bu alandaki belirsizlik yasal bir düzenleme yapılana kadar sürecek gibi görünmektedir. Yine de bu sorunun çözülme biçimi Rus ve Türk otoritelerinin siyaset ve iş yapma biçimleri hakkında bize epey ipucu verir (Mülakat 5).

Etnik Gruplar

Rusya'daki etnik grupların Rus-Türk ilişkilerini etkileyip etkilemediğine dair de elde çok fazla veri bulunmamaktadır. Kendilerine etnik grupların Rus-Türk ilişkilerine etkisi konusunda soru yöneltilen Türk diplomatlar ve Rus Düşünce Kuruluşu üyeleri, ne Rusya'daki Ermeni diasporasının ne de çok küçük bir grup olan Rusya'daki Kürtlerin Rusya'nın Türkiye politikaları üzerinde fazla bir etkisi olmadığını ifade etmekte (Mülakat 2, Mülakat 6) ve Ermenilerin Rusya ile ilgili daha sıcak ve acil sorunları olduğunu dile getirmektedir. Azerbaycan-Ermenistan gerilimi, Rusya'nın Ermenistan'ı kendi eksenine etrafında tutmak ve Avrupa Birliği'nden ve ABD'den uzaklaştırma yönündeki politikaları Rusya'daki Ermeni diasporasının gündemini meşgul eden temel konular olarak gösterilmektedir. Ermenilerin aynı anda çok fazla konuda etki edebilme kabiliyetleri bulunmamaktadır. Onların temel meselelerinin, Rusya'daki Azeri etkisini sınırlandırmak olduğu söylenebilir.

Rusya-Türkiye ilişkilerinin derinliği, gelişmiş ekonomik ilişkiler, enerji alanında yapılan yoğun işbirliği nedeniyle Rusya, Ermeni diasporasının 1915 olaylarını gündeme devamlı olarak taşıyıp bu ilişkileri bozmasına izin vermemektedir. Rusya, 1915 olayları ile ilgili olarak Ermeni tezlerini benimsemiş olsa da bu olayları Türkiye üzerinde devamlı ve bıkırtıcı bir baskı aracı olarak kullanma konusunda çok hevesli görünmemektedir.

Öte yandan, Rusya, Ermeni-Azeri sorunun çözülmesi ve Ermenistan ile Türkiye'nin uzlaşması konusunda çok istekli ve heyecanlı da değildir. Bunun nedeni bu sorunun çözülmesi halinde Batı'da büyük bir diasporaya ve politik etkiye sahip olan Ermenilerin kendi etkisinden uzaklaşma ihtimalinin olmasıdır. Kafkaslardaki iki küçük devletin birbiriyle devamlı didişmesi ama yenişememesi, Rusya gibi büyük bir arabulucu devlet açısından oldukça konforlu bir siyasal ortam yaratmaktadır (Mülakat 6; Yinanç, 17.12.2013).

Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'la yaşanan gerilim ve sorunlar nedeniyle bölgesinde yalnızlaşmaktadır. Ülke, ekonomik açıdan ciddi anlamda Rusya'ya bağımlıdır. Ermenistan'ın dış ticaretinin neredeyse dörtte biri Rusya'yla yapılmaktadır. Ermenistan 2013 yılında AB ile bir serbest ticaret anlaşmasının koşullarını müzakere ederken, Rusya'nın baskısı ile Rusya'nın liderlik ettiği ve Beyaz Rusya ile Kazakistan'ın üyesi olduğu Gümrük Birliği'ne girmeyi kabul etmiştir. Bu anlaşma, Ermenistan'ın batıya değil kendisine yaklaşmasını ve bağlanmasını isteyen Rusya'nın baskılarıyla ve teşviki ile gerçekleşmiştir. Ermenistan Rusya ile başka sorunlar da yaşamaktadır. Rusya'nın Ermeni vatandaşlarına uyguladığı çalışma izni programı ve bu programın sonuçları bu sorunlardan biridir. Ülkedeki nüfusun azalmasına yol açtığı için Ermenistan bu programdan rahatsızdır (Grigoryan, 23.10.2012).

Sonuç olarak Rusya'daki Ermeni diasporası enerjisini daha çok Ermenistan'ın Rusya ile olan ilişkilerini düzenlemeye harcamaktadır. Ayrıca, Rusya'daki Ermeni diasporası, her ne kadar diğer Kafkas halklarına göre daha iyi konumda olsalar da ciddi bir yabancı düşmanlığı ile karşı karşıyadır. Bu grubun Rusya'yı etkileme faaliyetleri de devamlı olarak bu ülkedeki Azeri diasporası tarafından da dengelenmeye etkisiz bırakılmaya çalışılmaktadır. Bu iki diasporik topluluk arasındaki gerilim, Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye denklemi ve buna ek olarak Amerika-AB-Ermenistan-Rusya denklemleri Rusya'daki Ermeni diasporasını oldukça meşgul etmektedir. Bu nedenlerle, Rusya Federasyonunda yaşayan Ermeni diasporası, Rusya'nın Türkiye politikaları üzerinde ciddi bir etki tesis edecek dinamikleri üretmemektedir. Rusya Federasyonu ise Ermenistan'ın Türkiye ile arasındaki sorunları kendi politik objektifleri doğrultusunda araçsallaştırmaktadır.

Rusya Federasyonu vatandaşı ve Kürt milliyetçisi olan Kürtlerin bu ülkedeki politik etkinliği oldukça kısıtlıdır ve Rusya Federasyonu'nun genel çıkarlarına bağlı olarak değişim gösterir. Karagiannis'e göre 1993-1997 arası Rusya, Bakü-Ceyhan Petrol Boru hattı projesini ve Türkiye'nin Çeçenistan'daki gerillaları desteklemesini engellemek için aktif bir biçimde Kürt kartını kullanmıştır (Karagiannis, 2011; 101-103).²⁰ Rusya'nın Kürtlere olan desteğinin bir nedeni de o dönemde Türkiye'nin Orta Asya'daki eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Türklük bağı üzerinden hızla yakınlaşması ve politikalar geliştirmesidir. 1994 yılında ikincisi düzenlenen Türkçe konuşan devletler zirvesi Rusya'yı rahatsız etmiştir. Buna karşılık olarak Rusya, Rusya ve Rusya dışındaki Kürtlerin durumu ile ilgili bir konferans düzenlemiştir. Bu konferansa Bağımsız Devletler Topluluğundaki Kürtlerin Derneği, PKK ve Rus Bilimler Akademisinin Doğu Çalışmaları Enstitüsü katılmıştır (Karpas, 2004; 568-569). Bu ve benzeri etkinlik ve faaliyetler, Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında 90lı yıllarda ciddi gerilimler üretmiştir.

Bu gerilimli dönemin sonunda, taraflar karşılıklı diplomatik çabalar neticesinde bir uzlaşmaya varmış ve Kürt meselesi o tarihten sonra Rus-Türk ilişkilerinde çok büyük bir yer kaplamamıştır. İki tarafın da tutumlarını gözden geçirmesi neticesinde ilişkiler normalleşmiştir. Tıpkı işadamları örgütlerinde olduğu gibi etnik grupların etkinlikleri açısından da belirleyici olan faktör Rus devleti ve onun çıkar ve tehdit algısıdır. Kimlik temelli siyaset yapan gruplar ancak Rus devletinin izin verdiği ölçüde Rus dış politikasının içine girebilmektedirler. Rusya için, toplumsal gruplardan devlete değil ama devletten topluma bir etkiden söz edilebileceği ve devletin çeşitli toplumsal grupları, politik aktörleri kendi politika kurgusu doğrultusunda araçsallaştırdığı söylenebilir.

Rus Ortodoks Kilisesinin Rolü

Rusya'da elitler arasında, kilisenin siyaset üzerinde çok büyük bir etkisinin olduğuna dair yaygın bir kanı mevcuttur. Rusya'nın Türkiye politikasında özellikle 18. ve 19.yüzyıllarda Rus kilisesinin çok büyük bir rolü olduğu bilinmektedir. Küçük Kaynarca

²⁰ Rusya'nın, Duma'nın 1995 yılında "Sürgündeki Kürt Parlamentosu'nun III. Uluslararası toplantısına ev sahipliği yapmayı kabul etmesi dahil Kürt kartını nasıl kullandığı ve Türk tarafının buna nasıl cevap verdiğinin bir dökümü için bkz. Emanuel Karagiannis (2011).

Anlaşması öncesinde ve Anlaşma metninde, Kırım Savaşı ve Osmanlı-Rus Savaşları öncesinde kilise ile ilgili meseleler hep gündeme gelmiş ve Rusya Ortodoksların hamisi olma, Osmanlı Devleti toprakları içinde bulunan Hıristiyanlık için kutsal mekânların korunması gibi gerekçelerle devamlı olarak Osmanlı devletine siyasi baskı uygulamıştır. Rus Devrimi ve onu izleyen 74 yıllık komünist yönetim sırasında Rusya’da din ve dini kurumlar büyük bir baskı altına alınmıştır. Dinin toplumların afyonu olduğu anlayışı ile din yasaklanmıştır. Kilisenin mal varlığı elinden alınmış, kiliseler, camiler kapatılmış, pek çoğu yıkılmıştır. Sovyet döneminde kilisenin devlet üzerindeki etkisi neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.

Sovyet sonrası dönemde Rusya’da din ve dini kurumlar canlanmıştır. Din aradan geçen 74 yılın sonunda büyük bir geri dönüş yaşamaktadır. Ortodoks kilisesi mal varlıklarını talep ederek ve geri almakta, yıkılmış bazı kiliseler yeniden inşa edilmekte, eski kiliseler onarılmaktadır. Kilise, ordu ve içişleri bakanlığının güvenlikle ilgili birimi üzerinde etkilidir. Ortaöğretim müfredatına, başarılı olamasa da uzun zamandır “Ortodoks Kültürünün Temelleri” isimli bir ders dâhil ettirmeye çalışmaktadır (Sotnichenko, 2009; 267).

Ortodoks kilisesi Rusya için yeniden büyük bir norm yaratıcı otorite konumuna gelmektedir. Rus toplumunun sorun olarak gördüğü şeyleri Rus kilisesi de sorun olarak görmekte ve devletten toplum adına bu sorunları çözmesini talep etmektedir. Bunlardan en önemlisi, Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden ve Rusya içindeki Müslüman bölgelerden Moskova gibi büyük kentlere olan göç ve bu göçün neticesinde ortaya çıkan sosyal sorunlardır. Kilise sanki bu sosyal sorunlarda halkın tepkisini devlete ileten ve bu tepkiyi meşrulaştıran bir rol oynamaktadır.

Devlet mi kiliseyi yoksa kilise mi devleti yönlendiriyor sorusunun ise cevabı çok net değildir. Bu soruya değişik çevreler değişik cevaplar vermektedir. Fakat devletin özellikle Putin döneminde kilisenin otoritesini tanıyarak ve kullanarak kendi meşruiyetini arttırdığı söylenebilir. Kilise ise bir yandan devletin kendisini kullanmasına memnuniyetle müsaade ederken, öte yandan devleti rahatsız etmeyecek ama kendi gündemini oluşturan meseleleri gündeme taşımakta ve bunları ayrıcalıklı konumunu kullanarak teker teker çözmeye çalışmaktadır. Kilise ile devletin ortak bir yaşam formu, bir tür ortaklık içinde oldukları söylenebilir. Bir kilise yetkilisi, devletin çeşitli kurumları ile özellikle Halk Meclisi üzerinden ve çeşitli komisyonlar vasıtasıyla yakın çalıştıklarını, göç dâhil Rus toplumunun pek çok sorununu devletle görüştiklerini, operasyonel düzeyde epey sorunlar yaşadıklarını, yani işlerin o kadar da kolay yürümediğini, ama sonuçta devlet ile kabaca ortak bir anlayışa sahip olduklarını söylemenin mümkün olduğunu ifade etmiştir (Mülakat 7).

Kilisenin artan gücü veri olmakla birlikte Rus Ortodoks Kilisesinin günümüzde Rusya’nın Türkiye politikası üzerinde bir etkisinin olduğunu söylemek zordur. Bir Türk Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, kilisenin Rus-Türk ilişkilerinde bir aktör olmadığını, aktör olmak istediklerinde de kendilerine öncelikle bu meseleyi Fener Rum Patrikhanesi ile çözmeleri gerektiğinin söylendiğini, çünkü Türkiye’nin Ortodoks dini kurumları açısından Fener Rum Patrikhanesinin çalışma alanı içinde olduğunu belirtmiştir.

Antalya bölgesinde sayıları 40.000'i bulan²¹ ve giderek artan bir Rus nüfus mevcuttur. Bu nüfusun dini ve ruhani ihtiyaçlarının karşılanabilmesi açısından kilisenin bir ilgisinin olabileceği ama bu sorunun Fener Patrikhanesi ile Rus Ortodoks Patrikhanesi arasında çözümlenmesi gereken bir iş olduğu ve Türk ve Rus Devletlerinin bu alana müdahil olmadığı söylenebilir.

Rusya'daki Müslümanları Temsil Eden Kurumlar

Rusya'daki Müslüman nüfus ve onların temsili kurumlarının Rus dış politikası ve Türkiye-Rusya ilişkileri açısından etkisi de bu yazı kapsamında ele alınmalıdır. Rusya'da Merkezi Ufa'da bulunan ve Talgat Tacettin'in lideri olduğu Rusya Müslümanları Merkezi Dini İdaresi (TSDUM) Sovyet döneminden beri devletle uzlaşa içinde olan ve ılımlı bir İslam anlayışının önderliğini yapan bir kurumdur. Talgat Tacettin'in temsil ettiği İslam'ı yetersiz ve devlet tarafından kontrol edilen yolsuzluğa bulanmış bir İslam anlayışı olarak reddeden ve liderliğini Ravil Gaynuddin'in yaptığı Rusya Müftüleri Konseyi ise daha saf ve devlet etkisi ile yeniden şekillendirilmemiş bir İslam anlayışını temsil ettiği iddiasındadır. Buna karşılık, Tacettin, rakiplerini aşırı akımlar tarafından enfekte edilmiş, Wahabi ve Rus devletine sadık olmakla itham etmektedir (Donnreuter, 2006; 112-113). Rusya müftülüğü ile Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı arasında Rus devletinin onayladığı ve teşvik ettiği derin bir ilişki mevcuttur. Türkiye'den çeşitli din görevlileri bu kurumlararası işbirliği neticesinde Rusya'ya gidip çeşitli bölgelerde din hizmetleri vermektedir. 74 yıllık Komünist Parti yönetimi Rusya Müslümanlarını da dini özgürlükler ve din hizmetlerinin temini açısından olumsuz etkilemiştir. İslamiyet'te kilise benzeri bir kurumsal yapının olmaması Sovyet sonrası dönemde Rusya Müslümanlarının pratik sorunlarıyla baş etmesini zorlaştırmaktadır. 1990lı yılların liberal ve kontrolsüz ortamında Rusya Müslümanları Suudi Arabistan'dan ve İran'dan gelen maddi yardımlarla yeniden kurumlarını oluşturmaya ve dini hizmetler vermeye başlamıştır.

Özellikle Çeçen Savaşı sonrasında Rusya, İslamiyet'in dışarıdan gelen ve oldukça muhafazakâr ve diğer gruplarla hoşgörü içinde bir arada yaşamayı değil onları İslamiyet'e döndürmeyi amaçlayan, eğer dönmezlerse onlara baskı ve şiddet uygulamayı mazur gören bir versiyonu ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle katı ve radikal selefi İslam'ın Rusya'da örgütlenmesi ve bu anlayışın yaygınlaşması Rusları rahatsız etmiştir (Sothnichenko, 2009; 269). Bu bağlamda İslam'ın daha ılımlı sufi yorumlarının olduğu, sufi yorumlar ile selefi yorumlar arasında büyük farklar olduğu kavranmıştır. Böylece, Türkiye'deki İslam yorumunun Rus anlayışına daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu değerlendirmeler neticesinde Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı yardımıyla acil dini hizmetlerin verilmesi, Rusya'daki Müslüman toplulukların din adamlarının Türkiye ile işbirliği içinde yetiştirilmesi gibi programlar uygulamaya konulmuştur. Din alanında ve dinler arası diyalog konusunda Türkiye ile Rusya arasında iyi ilişkiler mevcuttur. Bu ortamda Rusya, önceleri Türkiye kaynaklı çeşitli dini cemaatlerin Rusya içindeki faaliyetlerine izin vermişken 2000'li yıllardan itibaren bu konuda oldukça katı davranmaya başlamıştır. Müslümanlara yardım faaliyetleri yürüten başka ülkelerle

²¹ <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/10/turkey-russia-antalya-tourism-political-feud>, erişim 02.12.2016.

bağlantılı vakıfların yanında Türkiye bağlantılı cemaatlerin okulları kapatılmış ve faaliyetleri yasaklanmıştır (Danreuter, 2006; 117). Bu cemaatlerden bazılarının yasal kısıtlamaları ve yasakları aşmanın yollarını bularak Rusya'daki faaliyetlerini devam ettirmeye çalıştıkları söylenebilir. Rus devletinin ve onun organik elitlerinin bir kısmı bu faaliyetlerden oldukça rahatsızlık duyduklarını ifade etmektedir (Mülakat 2).

Rusya'da İslamofobi, Çeçen Savaşı ve bu savaşın ardından süren terör eylemleri nedeniyle ciddi ve toplumsal alanda izleri görülen yaygın bir sorundur. İslamofobinin baskılayıcı etkisi nedeniyle, Rusya Müslüman toplumunun Rus dış politikası üzerinde bir etkisinin olduğunu söylemek mümkün değildir. Rus devleti, Müslüman toplumları kontrol altında tutabilmek için dini hizmetlerin kendi çıkarlarına zarar vermeyecek bir biçimde verilmesini sağlayacak düzenlemeleri yapmakla meşguldür. Rusya devlete itaat eden ve tıpkı Ortodoks kilisesi gibi devletin meşruiyetini artıran ve onun için bazı sorunları çözen bir İslam ve müftülük arzusundadır. Bu politikanın aslında Çarlık döneminden beri sürdürülen bir devlet refleksinin ürünü olduğu söylenebilir.²² Ortodoksluk Rus kimliğinin doğal bir unsurudur. İzlenen politikalar, her ne kadar çelişkilerle dolu olsa da, İslamiyetin uygun bir versiyonunu Rus kimliğine ikincil bir unsur olarak, bağlamayı amaçlamaktadır (Robert D.Crews, 6/14). Rusya en çok Müslüman nüfusa sahip ülkelerden biri olarak bu nedenle 2005 yılından beri İslam Konferansı Örgütü'nde gözlemci statüsünde yer almaktadır.

Müslüman gruplar ve onların temsili organları bağlamında vurgulanabilecek önemli bir başka nokta ise, Rus devletinin, Putin döneminde Müslümanların kendilerini Rus sistemi içinde görebilmesini sağlayacak girişimlerde bulunmuş olmasıdır. Rusya ülke içindeki İslami akımları kontrol edebilmek için önce Çeçenistan Savaşı döneminde baskı politikaları uygulamış ardından da Müslüman toplulukları Rus devletine bağlayabilecek, onların Rusya dışı radikal Müslüman hareketlerden etkilenmesini engelleyecek tedbirler almıştır. Bunlardan biri Çeçenistan'da kendisine karşı savaşan unsurlar karşısında yerel unsurların devreye sokulmasıdır. Rusya Çeçen çatışmasında, Çeçenistan Müftüsü Ahmet Kadirov'u destekleyerek, Çeçenistan'ın başkanı olmasına yardımcı olmuştur. Ahmet Kadirov öldürüldükten sonra oğlu Ramazan Kadirov ile Rusya, Çeçenistan'ı tekrar kontrolü altına almıştır (Danreuter, 2006; 116).

Rusya uluslararası ilişkilerinde de kendi Müslüman nüfusunun hassasiyetlerini dikkate alan bir siyaset izlemeye çalışmıştır. İslam Konferansı Örgütüne gözlemci statüde üye olunması, Ortadoğu siyasetinde batı yanlısı bir tutum yerine, Hamas, Hizbullah gibi Müslüman gruplarla yakınlaşması bu politikanın örnekleridir. Bu politikalar,

²² Bunun en yakın örneği Rus çarlık ailesi ile soy bağı olan Büyük Düşes Maria Vladimirovna'nın bir temsilcisi olan Kirill Kirillovitch Nemirovich-Danchenko'nun Tataristan Müftüsü ile yaptığı bir görüşmede, 3.Petro zamanında Romanov hanedanının Müslüman hanedanlıklarla evlilik yoluyla birleştiğini ve Peygamberin soyuna bir şekilde bağlandığını iddia etmesidir (http://dumrt.ru/en/news/news_983.html). Çarı peygambere bağlayarak Müslümanların sadakatini kazanmak eski bir hanedan siyaseti taktiği olarak değerlendirilebilir. Bugün de modern Rusya başka mekanizmalar kullanarak Müslümanların sadakatini kazanmaya çalıştığını biliyoruz. (http://dumrt.ru/en/news/news_983.html)

Rusya'nın Müslümanlarının çıkarlarının savunulması olarak ilan edilmiş ve bir anlamda bu politikalar vasıtasıyla Rusya Müslümanlarının sadakati kazanılmaya çalışılmıştır (Danreuter, 2006; 120).

Rusya-Türkiye ilişkilerinde federal devlet ve onun kurumlarının yanında özerk cumhuriyetleri ve otonom bölgeleri de dikkate almak gerekir. Rusya'daki 21 özerk cumhuriyetin, Türkiye'de geniş diasporaları olanlar da dâhil edildiğinde 13'ü, Türkiye ile bir şekilde ilişkisi olan cumhuriyet özelliği gösterir.²³ Bunların en önemlisi ve büyüğü Tataristan Cumhuriyetidir. Tataristan'ın dışında Rusya'da Türklerin diğer bir deyişle de Türki grupların ya da Türkiye'de diasporası bulunan halkların yaşadığı pek çok bölge mevcuttur. Abhazlar, Çeçenler bu gruplardan bazılarıdır. Rusya Türkiye ilişkilerinde bu bölgelerin de ekonomik ve kültürel gerekçelerle etkili olmayı arzu ettiklerini söylemek mümkündür. Rusya Anayasa'sı dış politika alanını tamamen Federal Devlete bıraktığından bu etki ancak Federal Hükümet üzerinden ve onu ikna etmek suretiyle olabilmektedir.

Örneğin Türk şirketleri Tataristan'da çok büyük yatırımlar yapmaktadır. Bu yatırımlar için Tataristan'ın seçilmesinin nedeni buradaki Tatar nüfus ve kültürel yakınlıktır. 2013 yılında ilk kez toplanan Rusya-Türkiye Toplumsal Forumu, Tataristan'ın başkenti Kazan'da toplanmıştır. Bu Tataristan-Rusya Federasyonu ilişkilerinin özellikleri ve iç dinamikleri ile ve Rusya'nın özgüveni ile mümkün olan bir gelişmedir. Tataristan Türkiye-Rusya ilişkilerinin iyi olmasından yatırım çekmek suretiyle faydalanmaktadır. Bu nedenle Tataristan'ın, Rusya Federasyonunu, gücü istikametinde Türkiye ile iyi ilişkiler kurulması ve sürdürülmesi yönünde etkilemeye çalıştığı söylenebilir. Kriz döneminde de Tataristan Rusya'da gelişen Türkiye karşıtlığının etkilerini azaltmak için aktif çalışmış, ilişkilerin düzeltilmesi için çaba sarf etmiştir.²⁴ Bununla birlikte, Federal Devlet merkezinin bu konuda tamamen tek taraflı karar verdiğini, karar sürecine kimseyi ortak etmediğini belirtmek gerekir.

Tataristan'ın 90'lı yıllarda ayrılma ve bağımsızlık seçenekleri konuşulurken bir referandumla Rusya'nın bir parçası olarak kalmaya karar vermesi ve Rusya Federasyonuna çift taraflı bir akitle bağlanmayı seçmiş olması bu iyi ilişkilerin arkasında yatan en önemli sebeplerden biridir. Tatarlar Rusya'da en iyi entegre olmuş Müslüman topluluk olarak değerlendirilmektedir (Mülakat 8).

Çeçenistan da Tataristan gibi özel statüye sahip bir cumhuriyettir. Bununla birlikte, Çeçenistan'da yaşanan çatışmalar, özellikle 90'lı yıllarda Türk-Rus ilişkilerini derinden etkilemiştir. Ancak 2000'li yıllarda gelişen ekonomik ilişkiler ve Rusya'nın durumu kontrol altına alması sayesinde sorunlar büyük oranda ortadan kalkmıştır. Dağıstan, Abhazya gibi ülkelerle de Türkiye'deki diasporanın katkısıyla gelişen ekonomi ve turizm eksenli ilişkiler Rusya-Türkiye ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir.

²³ Emin Atasoy (2008; 97) bu 13 Cumhuriyeti doğrudan Türk Cumhuriyet olarak nitelendirmiştir. Bu Cumhuriyetlerin isimleri şunlardır: Tataristan, Çeçenistan, Dağıstan, Karaçay-Çerkez, Altay, Adige, İnguş, Kabardino-Balkar, Tuva, Hakas, Yakutistan, Başkurdistan, Çuvaş,

²⁴ <http://tatarturk.com/tataristandan-buzlari-eritime-adimi-dost-kaybetmek-kolay-ama/>, erişim 14.09.2016.

Bilim insanları

Son olarak, Rusya’da bilim insanlarının, sanatçıların ve sporcuların bir özgül ağırlığı olduğunu ve bunların tekil ya da grup olarak devleti etkileme kabiliyetlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Elbette bu kişilerin etkileri konjonktüre ve etkinin biçimine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Örneğin Avrasyacılık fikri ve bu fikri savunan bilim insanları, Rusya dış politikasını bir dönem etkilemiştir. Bu düşüncenin 21.yüzyıldaki fikir önderleri arasında sayılan Alexander Dugin, Rusya-Türkiye ilişkileri üzerinde zaman zaman etkili olmuş bir figürdür.

Dugin’in Avrasyacılığı, her ne kadar Türkiye’de onu izleyen grupların Avrasyacılığından farklı olsa da, ABD’ye ve onun Türkiye’ye dair niyetlerine kuşku ile yaklaşan Vatan Partisi çevresi ve Türk ordusundaki bazı subaylar tarafından dikkatle izlenmiştir. Avrasyacılık fikrinin Putin’in başkanlığı döneminde oldukça pragmatik bir form alması ile birlikte ideolojik olarak daha katı olan Dugin ve diğer Avrasyacıların da Türk-Rus ilişkileri üzerinde belirleyici olma kabiliyetini yitirdiğini söyleyebiliriz. Rusya-Türkiye ilişkilerini takip eden bir Rus araştırmacı, “(E)ğer Putin Türkiye hakkında birini dinliyorsa, bu Dugin değil Jirinovski’dir” değerlendirmesini yapmıştır.²⁵

Türkiye’nin Avrasyacıları son on yıllık süreçte Türkiye siyasetinde zemin kaybetmiştir. Böylece onların Türk Rus ilişkilerini etkileyebilme kabiliyetleri de oldukça azalmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ise Dugin’e yakınlığı olan grupların Türkiye içindeki etkinliğinde bir artış olduğuna dair emareler mevcuttur fakat bu etkinin boyutu, niteliği ve hangi istikamete doğru ilerleyeceği gibi hususlar yazının yazıldığı dönem itibariyle belirsizdir.

Sonuç

Yapılan alan çalışmasına, medya ve ikincil kaynak taramasına dayanılarak Rusya-Türkiye arasındaki *transnasyonel* (ulusötesi) alanda hükümet dışı aktörlerin etkinliğinin görece arttığı, alana yeni aktörlerin girdiği, Rusya’nın Türkiye politikaları üzerinde bu aktörlerin sınırlı ve merkezin kontrolü altında bir role sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte Rus Devletinin yapısı itibariyle bu etki aşağıdan yukarı değil yukarıdan aşağı şekillenmektedir. Uluslararası ilişkilerde hükümet dışı aktörleri tamamen dışlayamayacağını bilen Rusya, içerde sadece uygun bulduğu aktörlerin süreçlere katılmasına izin vermekte, uygun bulmadıklarını dışarıda bırakmakta, marjinalleştirmektedir. Rusya dışındaki Rus ve Slav topluluklarının örgütlenip Rusya çıkarları doğrultusunda harekete geçirilmesi için ise gerekli mekanizmaları oluşturmaktadır.²⁶

Rusya’daki HDA’ların öncelikli olarak varlıklarını kanıtlamaya ve kendilerine bir yaşama alanı yaratmaya çalıştığı bu nedenle dış politika alanına müdahil olma aşamasına gelemediği de ifade edilmesi gereken önemli bir husustur. Devletle arasında bir mesafe

²⁵ Anonim online mülakat. Tarih 02.12.2016.

²⁶ Örneğin, Türklerle evli ve çocuk sahibi olup Türkiye’de yaşayan Rus kadınlarının çocuklarına Rusça öğretmede yaşadıkları sıkıntıların aşılabilmesi için bir Rusça öğretim metodu ve bu metodun kolay ve yaygın biçimde ehil kişilerce uygulanabilmesine olanak verecek bir sertifikalandırma programı Rusya tarafından Türkiye’de yürütülmüş ve kursu bitirenlere Rusça öğreticisi olduklarına dair bir sertifika verilmiştir.

olan Rus HDA'ları, Rusya iç siyasetinde önemli dinamikler üretebilmektedir. Bunların, genelde Rus dış politikası üzerinde, özelde de Türkiye'ye yönelik Rus politikaları üzerinde ise fazla etkili oldukları söylenemez. Bununla birlikte tamamıyla devlet başkanının tekelinde olan dış politika alanına Rus devletine yakın HDA'nın dâhil olmasına yine devlet tarafından pratik faydalar nedeniyle sınırlı olarak izin verildiği söylenebilir.

Devletlerin dış politika alanını HDA'ya açma konusundaki isteksizliği verili olmakla birlikte genelde ve Rusya özelinde bu alanın incelenmesi sayesinde siyaset ve dış politika konusunda önemli veriler üretilmektedir. Bu alanın incelenmesi suretiyle Rus dış politikasının yapım/oluşum süreci ve bu alanın temel dinamikleri hakkında sadece yüksek siyaset alınına odaklanarak üretebileceğimizden daha farklı ve bu sayede üretilmiş olan bilgilerin bir kısmını sınımamıza yardımcı olacak veriler üretilebilir.

Bu çalışmanın sonucunda Rusya'nın dış politikasını konuların hiyerarşisine paralel olarak devlet hiyerarşisinin üst katmanlarındaki siyasi ve bürokratik elitin yaptığını söyleyebiliriz. Bu elit dış politika alanına kendi arzusu ve rızası dışında girmeye çalışan hükümet dışı ve/veya sivil aktörlere karşı oldukça hoşgörüsüzdür. Böylesi aktörleri hızlıca sınırlandırır ya da marjinalize ederek meşru siyaset alanının dışına iter. HDA ise resmi dış politikayı meşrulaştırdığı ve ona destek olduğu müddetçe korporatist bir tutumla dış politika alanına kabul edilmektedir. HDA'ya bakıştaki bu eğilimler ve tutumlar bize Rus dış politika yapım süreçleri hakkında önemli ipuçları temin etmektedir.

KAYNAKLAR

- Atasoy, Emin (2008). Rusya Federasyonu Sınırları İçinde Yer Alan Özerk Cumhuriyetlerin Etnocoğrafya Işığında Değerlendirilmesi. *Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 3(7), 83-124.
- Borer, Douglas A. ve Jason J Morrisette (2006). Russian Authoritarian Pluralism: a Local and Global Trend? *Cambridge Review of International Affairs*, 19(4), 571-588.
- Crews, Robert D. (2014). Moscow and the Mosque. Co-opting Muslims in Putin's Russia. *Foreign Affairs*, 93(2), 125-134.
- Danreuter, Roland (2006). Islamic radicalization in Russia: an assessment. *International Affairs*, 86(1), 109-126.
- Grigoryan, Marianna (2012). Armenia: Labor Migration Program Causing Yerevan- Moscow Friction. <http://www.eurasianet.org/node/66092>, 23 Ekim, Erişim:4.1.2014.
- Hanson, Philip ve Elizabeth Teague (2005). Big business and the State in Russia. *Europe-Asia Studies*, 57(5), 657-680 .
<http://www.rtib.com/> erişim 9.1.2014.
<http://www.rutid.ru/> erişim 9.1.2014.
- Karagiannis, Emanuel (2011). *Energy and Security in the Caucasus*. Routledge Curzon, Oxon and New York.

- Karpat, Kemal (2004). *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*. Brill, Leiden.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun (2003). Yeni Dönem Türk-Rus İlişkileri (1994-2000) Ticaret ve Yatırım Trendleri. (Der.) Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Levitsky, Steven ve Lucan A. Way (2002). Elections without Democracy- Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51-65.
- Özsağlam, Muhittin T. (2006) “Geçmişten Günümüze Avrasyacılık” Kıbrıs Yazıları, No 3, ss.114-122.
- Özsağlam, Muhittin T. (2013). State Centric Russian Energy Policy and Reapproachment in Russia-Turkey Relations. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2) 158-177.
- Rus Halk Meclisi (2012). On the state of civil society in the Russian Federation for 2012. http://www.oprf.ru/files/doklad_grazdanskoe_obshestvo.pdf, erişim 30.12.2013, s.113.
- Selvi, Abdülkadir (2013). Şangay’a alın AB’den kurtarın. *Yeni Şafak*, 22 Kasım. <http://yenisafak.com.tr/politika-haber/sangaya-alin-abden-kurtarin-23.11.2013-585183>, erişim 9.1.2014.
- Sotnichenko, Alexander (2009). Islam-Orthodox Church Relations and the State in Post-Communist Russia. *Politics and Religion* 3(2), 263-275.
- Yinanç, Barçın (2013) “Armenian Diaspora: Focus on Russia rather than Turkey”, <http://www.hurriyetdailynews.com>, 17 Aralık.
http://dumrt.ru/en/news/news_983.html.

MÜLAKATLAR

- Mülakat 1: Bir Rus gazeteci ile yapılan mülakat, Moskova, 23 Aralık 2013.
- Mülakat 2: Andrey Kortunov, Russian International Affairs Council (RIAC) yetkilisiyle yapılan mülakat, Moskova, 16 Aralık 2013.
- Mülakat 3: Rus Türk İşadamları Birliği (RTİB) Genel Sekreteri Vladimir Dimtiriyeviç Solotsinskiy ile yapılan mülakat, Moskova Aralık 2013.
- Mülakat 4: Evren Belenlioğlu, Uludağ Otomotiv İhracatçıları Birliği Moskova Temsilcisi ile yapılan mülakat, Moskova 26 Kasım 2013.
- Mülakat 5: Rus vatandaşı olmuş bir Türk işadamı ile yapılan mülakat, Moskova, Aralık 2013.
- Mülakat 6:Türk dışişleri bakanlığından bir diplomatla yapılan mülakat, Moskova, 29.11.2013.
- Mülakat 7: Başrahıp Vsevolod Chaplin ile yapılan mülakat, Moskova, 25 Aralık 2013.

-Mülakat 8: Sabri Tunç Angılı, Türk Dışişleri Bakanlığı, Kazan ile yapılan mülakat, Kazan, Tataristan 10 Aralık 2013.

-Mülakat 9: Rus-Türk Kültür Merkezi yöneticilerinden biri ile yapılan mülakat. St.Petersburg, 28 Ocak 2014.